

השפעת השימוש ברשתות חברתיות על תהליכי הקצנה בקרב צעירים במערב

יותם רוזנר

בשנים האחרונות גוברת המודעות הציבורית לאופן שבו תנועות ג'האד קיצוני כמו 'אל-קאעדה' ו'המדינה האסלאמית' מנצלות את מרחבי השיח של הרשתות החברתיות כדי להביא להקצנה, לגיוס ולהפעלה של צעירים במדינות המערב, בשירות אותן תנועות טרוור. המאמר מתחקה אחר השורשים של תהליכי ההקצנה הללו ומסביר את המנגנונים המובילים צעירים שהתחנכו כאזרחי מדינות דמוקרטיות לבחור באידיאולוגיות קיצוניות בשירותם של ארגונים הפועלים נגד אותן המדינות. טענת המאמר היא שמכלול רחב של גורמים אידיאולוגיים, כלכליים ופסיכולוגיים, המועצמים בשל מאפייניהן הטכנולוגיים של הרשתות החברתיות, הביאו ליצירת כר פורה המעודד הקצנה גם בקרב אנשים "נורמטיביים". לסוגיה זו יש השלכות על הביטחון הלאומי של דמוקרטיות, שכן מאפייני השיח ברשת עלולים ליצור קיטוב, אלימות וערעור קבוע על הסדר החברתי במדינות דמוקרטיות – דבר שמאיים על זהותן ועל הביטחון האישי אזרחיהן.

מילות מפתח: רשתות חברתיות, הקצנה, המדינה האסלאמית, גלובליזציה

מבוא

רבים ברחבי העולם נחרדו במארס 2017 כשח'אלד מסעוד, אסיר לשעבר בן 52, דרס במכוניתו עשרות הולכי רגל על גשר וסטמינסטר בלונדון. בהמשך ולאחר שרכבו נבלם, מסעוד דקר למוות שוטר בעת שניסה להיכנס לארמון וסטמינסטר, ואז נורה על ידי שוטרים. לאחר האירוע נודע שמסעוד, יליד העיר קנט באנגליה, קיבל את ההשראה למעשה מפעילותה של תנועת 'המדינה האסלאמית'. השאלה המתבקשת – מדוע מבצע אדם מעשה זוועה כזה נגד אזרחי מולדתו ובשם האסלאם הקיצוני – נעשתה מסקרנת ובולטת בשנים האחרונות עקב תקריות נוספות, ביניהן הפיצוץ במרתון בוסטון ב־2013, ההתקפה בסן ברנרדינו ב־2015 והירי במועדון באורלנדו ב־2016. בכל המקרים הללו

Image by tigerlily713 from Pixabay

הצהירו האחראים לתקיפות על נאמנותם לארגוני הג'האד העולמי אף על פי שהיו להם קשרים מועטים עם הארגונים הללו – קשרים שבמידה רבה נוצרו הודות לאינטרנט.¹ ההצלחה של תנועות וארגונים קיצוניים מהסוג של 'המדינה האסלאמית' למשוך לשורותיהם אנשים "נורמטיביים" מיוחסת, בין היתר, למיומנות השימוש של אותם ארגונים בתשתיות מדיה חברתית כמו פייסבוק, טוויטר ויוטיוב. תשתיות אלה מספקות זירה פומבית ובאמצעותן יכולים אנשים וקבוצות לנהל דיונים ללא פיקוח משמעותי של רשויות החוק, ובכך להפיץ את מסריהם בקרב קהלים רבים ברחבי העולם. עקב כך עולים בשנים האחרונות קולות הקוראים להקצות משאבים כדי לנטר ולמנוע את ההפצה של תכנים קיצוניים ברשת, שמובילים צעירים לאמץ אידיאולוגיה והתנהגות קיצוניות ואלימות.²

החשש של מדינות המערב הדמוקרטי מפני ארגונים קיצוניים גובר בעיקר משום שהאיום אינו מוגבל עוד למרחב גיאוגרפי מסוים. אף על פי שמרבית הפעילות של ארגוני הטרור העולמיים מבוצעת במדינות המזרח התיכון, הישג ידם אינו מוגבל לאזור זה, ובאמצעות מערכי גיוס ותעמולה הם מצליחים לגייס ולהפעיל מתנדבים מכל רחבי העולם. נאמר רבות על תפקיד הרשתות החברתיות בתהליך ההקצנה – הפצה ואימוץ דעות קיצוניות שעשויות להוביל לפעילות טרור,³ אולם לא נכתב רבות על האופן שבו ההקשר החברתי והטכנולוגי מקדם את תהליכי ההקצנה.

טענת המאמר היא שההקצנה לאחר החשיפה לתכנים קיצוניים אינה נובעת רק ממאפיינים אישיותיים של המתנדבים או מיכולת השכנוע של מטיפים מוסלמים קיצוניים, אלא גם מתוך נסיבות חברתיות, כלכליות וטכנולוגיות משתנות, ובמידה רבה מתוך ביקורת חברתית גוברת כלפי המגמות הפוליטיות והכלכליות שמאפיינות את עידן הגלובליזציה, כגון פתיחת שערי מדינות להגירה או מיקור חוץ. ביקורת זו, המועברת באמצעות שיח מקטב וארסי המאפיין את הרשתות החברתיות, יוצרת תחושה של קורבניות (Victimization) ומביאה לדה-הומניזציה של קבוצות, ארגונים ואישים – דבר שעשוי לאפשר תחושה של לגיטימציה להשתייכות לקבוצות אלימות ואף לפעול באלימות באופן אישי. המאמר יציג את מכלול הגורמים הללו ואת תרומתם לתהליך ההקצנה של צעירים.

תמורות בעידן הגלובליזציה

עידן הגלובליזציה – שבו נפרצו גבולות לאומיים על ידי קשרים מסחריים, פוליטיים, חברתיים ותרבותיים ובאמצעות שינויים טכנולוגיים – אינו תופעה חדשה.⁴ קשרים בינלאומיים מסוגים שונים התקיימו כבר לפני מאות שנים, אולם בעידן הגלובליזציה מתעצמות מגמות שהחלו להיווצר גם קודם לכן. שינויים אלה באים לידי ביטוי בשישה היבטים מרכזיים: הראשון – **סדר גודל**: הכוונה לכך שמספר הקשרים הפוליטיים, הכלכליים והחברתיים בין חברות רב יותר מאשר בכל עידן אחר בהיסטוריה; השני – **מהירות**: הגלובליזציה מכווצת את המרחב והזמן ויוצרת מצב שבו אירועים המתחוללים בצד השני של כדור הארץ מגיעים אל סף דלתנו תוך דקות ספורות; השלישי – **תודעה**: הגלובליזציה הובילה לתפיסה שהעולם הוא 'כפר גלובלי', כלומר מקום משותף שבו כל אזרחי העולם קשורים זה לזה במארג של אינטרסים, תפיסות עולם ותחומי עניין משותפים. הרביעי – ההיבט **הכלכלי**: אפשר לתאר את עידן הגלובליזציה כעידן שבו האידיאולוגיה הניאו-ליברלית הצליחה להתפשט כמעט לכל רחבי העולם. תהליך זה מתבטא במעבר של מדינות ממדיניות רווחה לכלכלה מוניטרית, בצמצום רגולציה ובהרחבת הסחר הבינלאומי. ההיבטים החמישי והשישי מתייחסים ל**פוליטיקה ולחברה**: מדובר על כך שהגלובליזציה נתפסת כסוכנת של ערכים דמוקרטיים, כמגבירה של

מוביליות חברתית וכמקדמת קבוצות מוחלשות וקבוצות מיעוטים למרכז החברתי-כלכלי-פוליטי.⁵

למרות היתרונות שגלומים בו, עידן הגלובליזציה הביא לביקורת גוברת מצד ממשלות וארגונים הן במערב הליברלי והן מחוצה לו, ותרם לעלייתן של תנועות אנטי-גלובליות. תנועות אלה פועלות נגד פתיחת השווקים וצמצום תפקידיה המסורתיים של המדינה. זאת משום שלידם גרמו תהליכים אלה לאובדן הביטחון הכלכלי של רבים, שלא הצליחו להסתגל לתנאים הכלכליים החדשים בעולם הגלובלי. נוסף על כך, המוביליות החברתית שסייעה לקבוצות שוליים להתקדם למרכז הבמה ערערה היררכיות חברתיות קודמות, ושללה כוח מקבוצות שבעבר שלטו בכיפה לבדן. זאת ועוד, מגמות אלו הוקיעו נורמות ישנות שהושתתו על תפיסות גזעניות או פטריארכליות. מעל הכול, הלאומיות שהייתה בעבר ערך מרכזי איבדה את הרלוונטיות שלה לטובת ערכים וסממני תרבות אוניברסליים כגון פלורליזם ורב-תרבותיות.

עבור רבים העולם הגלובלי הוא עולם ללא תחושת ודאות, עולם שבו דרך החיים הישנה והמוכרת היא מושא לגיחוך וניצבת בפני אתגרים מדי יום. עבור אנשים אלה הגלובליזציה מערערת על הגדרות פשוטות של 'מיהו האני ומיהו האחר', קרי על הבינאריות שבאמצעותה מוגדרת זהות חברתית. מצב דברים זה, לצד מעורבות הולכת ופוחתת של ממשלות בחיים הכלכליים והחברתיים, יצר ואקום שלתוכו נכנסו קבוצות ומנהיגים חדשים שטענו כי יש להם מענה למצב הכאוטי שנוצר. קבוצות ומנהיגים חדשים מעין אלה נישאים על רצונם של המונים בביטחון כלכלי ובאשרור זהותם החברתית – שני היבטים מרכזיים שהתערערו בעידן הגלובליזציה. כך חברו להם יחדיו אובדן ביטחון תעסוקתי, שינוי בסטטוס החברתי והלאומי והתערעורת של מוסדות מסורתיים כמו הצבא, הכנסייה ואף התא המשפחתי המסורתי. אל ואקום זה התנקזו שני כוחות חדשים – תנועות **פוליטיות אנטי-ממסדיות והרשתות החברתיות**.

רשתות חברתיות בעידן של זהויות משתנות

סיום המלחמה הקרה סימן את האות לקבלה אוניברסלית של האידיאולוגיה המערבית הדמוקרטית-ליברלית, אולם עבור רבים הוא יצר קשיים ושאלות יותר מאשר פתרונות ותשובות. במובן זה עידן הגלובליזציה הוא עידן של "נפשות מסוכסכות" – אנשים שאינם מצליחים עוד למצוא לעצמם שיוך או תחושת ייעוד קהילתית. עבור אנשים אלה ערעור הזהות הלאומית-מקומית הוביל לחיפוש זהות חלופית – זהות (כחלק מקהילה פיזית או וירטואלית) שתוכל לספק תחושת ביטחון ולא תהיה תלויה עוד בטריטוריה, שכן זו הפכה (כמעט) חסרת משמעות בעולם הגלובלי. בעולם שבו משמעות הטריטוריה הולכת ופוחתת, החיפוש אחר זהות קבועה הפך למנגנון התמודדות.

המענה לצורך בזהות קהילתית חלופית נמצא עבור רבים ברשתות החברתיות. הרשת החברתית היא זירה המספקת צרכים אינפורמטיביים, רגשיים וחוייתיים. היא מאפשרת ליצור קשר עם אנשים ביבשות שונות ולשתף מידע – ממוזיקה וסרטונים עד רעיונות ואידיאולוגיה. לכן תפיסות, רגשות ונורמות התנהגות של כל אדם יכולות להיות מושפעות מהקשרים ומהמידע שאליהם הוא נחשף ברשתות החברתיות. תחושת האחוה בין החברים בקהילה וירטואלית מסוימת גוברת לאורך זמן, וכך גם נכונותם לפעול יחד. במצב כזה, האחוה הקהילתית הקיברנטית עשויה להניע אנשים לפעול כדי להשיג מטרות חברתיות ופוליטיות משותפות בעולם הפיזי.

הקשר בין טכנולוגיה לבין פעולה פוליטית עומד בבסיס התיאוריה המכונה 'דטרמיניזם טכנולוגי'. מושג זה, כפי שהוגדר על ידי הוגיו הרולד איניס ומרשל מקלוהן, מצביע על התפתחויות חברתיות-היסטוריות כתוצר של התפתחות טכנולוגית משמעותית.⁶ חוקרים המצדדים בגישה זו מצביעים על שינויים חברתיים כמו עליית הלאומיות, הרפורמציה או המשטרים המודרניים כתופעות שנוצרו על ידי פעולה חברתית שהונעה מכוח האילוץ הטכנולוגי.⁷ לפי גישה זו, התפתחות הרשתות החברתיות השפיעה במידה רבה על הצמיחה של תנועות חברתיות ברחבי העולם. אנשים מפרסמים פוסטים הקוראים לפעולה בטוויטר, בפייסבוק, ביוטיוב ובפורומים שונים – ואחרים מגיבים להם בזמן אמת. פוטנציאל זה מומש על ידי תנועות מחאה כגון 'כיבוש וול-סטריט' (Occupy Wall Street), 'מסיבת התה' (Tea Party) או התנועות שהציתו את 'האביב הערבי' כמו 'תנועת הנוער של ה-6 באפריל' (April 6 Youth Movement). במסגרת כל מחאה כזאת שימשו הרשתות החברתיות, ובמיוחד פייסבוק וטוויטר, פלטפורמה במרחב הווירטואלי כדי להפיץ מידע ולקדם הפגנות ופעולות אחרות במרחב הממשי.

רשתות חברתיות והקצנה

"מה שמעניין הוא העוצמה וההשפעה של המדיה החברתית... לכן אנחנו חייבים להשתמש במדיה חברתית בדרכים חיוביות".
מלאלה יוספזאי (זוכת פרס נובל לשלום).

המושג 'הקצנה' (רדיקליזציה) מתאר תהליך שבו אנשים נחשפים למסרים אידיאולוגיים המעוררים שינוי וממירים אמונות מתונות לעמדות קיצוניות. חשיבה קיצונית המערערת על הסדר הקיים אינה בעייתית כשלעצמה בהכרח, ולמעשה היא תורמת להתפתחויות היסטוריות רבות וחיוביות. אולם, כאשר חשיבה קיצונית מובילה ל אלימות או להתנהגות עבריינית אחרת, החברה עלולה להימצא תחת איום ממשי.⁸

למרות העניין הציבורי שמעוררת תופעת ההקצנה בקרב מוסלמים צעירים, הקצנה ברשת היא תהליך שאיננו מוגבל לחברי לאום, דת, אידיאולוגיה או מפלגה מסוימת.⁹

תנועות קיצוניות ערות לפוטנציאל הקיים ברשתות החברתיות ומשתמשות בהן כדי לגייס חברים מקרב משתמשי אינטרנט צעירים. לדוגמה, מפלגות ימין קיצוני באירופה כגון 'פגידה' (גרמניה) או תנועת הימין 'בריטניה תחילה' צברו השפעה באמצעות הרשתות החברתיות, שם הן פופולריות הרבה יותר מאשר מפלגות השלטון הרגילות.¹⁰ תופעה זאת מעלה את השאלה – אילו גורמים מביאים לכך שהסביבה האינטרנטית, המקושרת דווקא עם ערכים גלובליים, פלורליסטיים ודמוקרטיים ועם תפיסות של 'כפר גלובלי', מסייעת בעיקר לפריחתן של תנועות קיצוניות, אנטי-גלובליות ומסוגרות. בשנים האחרונות נכתב רבות על תפקיד האינטרנט והרשתות החברתיות בהפצת אידיאולוגיה וערכים קיצוניים.¹¹ חוקרים מצביעים על פלטפורמות של הרשתות החברתיות כסביבה ('מילייה') אינטרנטית המותאמת לצורכי המשתמשים בהתאם להיסטוריית הגלישה שלהם, או לתכנים שסומנו על ידם באמצעות לחיצה על 'לייק'. התאמה זו ("filter bubble") שנעשית על ידי אלגוריתמים מתוחכמים מזהה את טעמו האישי של המשתמש. כדי להפוך את חוויית המשתמש לנעימה ומאירת פנים ככל האפשר היא מעבירה לו בהדרגה תכנים ומסרים המתאימים לתפיסת עולמו – וגם מעלימה תכנים הסותרים אותה. מאפיין זה שבו אלגוריתמים "כולאים" אותנו בעמדות מצומצמות בלבד יוצר סביבה סגורה, המעלימה קולות שונים או מאתגרים. סביבה סגורה כזאת יוצרת הקצנה אם היא מאופיינת בתפיסות מוחלטות ואליםות כלפי קונפליקט פוליטי או סוגיה פוליטית. מרחבים סגורים שבהם מהדהדים רעיונות קיצוניים מכילים את הפוטנציאל לגרום להקצנה קולקטיבית של השותפים בקהילה, ונותנים לגיטימציה לאידיאולוגיה, לעמדות ולסוגי התנהגות שנתפסים כטאבו. בחינה מחודשת של רעיונות קיימים או חשיבה ביקורתית היא מצרך נדיר בזירות אלה, ונוכח חוסר החשיפה המתמיד לנרטיב ולצרכים של ה"אחר" – צד זה מצטייר כשטני יותר ויותר. מצב זה מוביל לחידוד רעיונות פוליטיים שהיו בעבר שוליים ולהגברת הפופולריות שלהם. באופן זה מאפייני הרשתות החברתיות מייצרים "בועות" שבהן אנשים מקצינים את עמדותיהם "באופן טבעי".

הסבר נוסף נובע מכך שאחד מהמאפיינים בשיח השנאה ברשת הוא המנגנון המכונה 'האחרה' (Othering). האחרה היא נרטיב רטורי היוצר דיכוטומיה של "אנחנו" לעומת "הם", ובאמצעותו מוגדרת קבוצת ה"אנחנו" על ידי הנגדתו לקבוצת "האחרים". ניתן למצוא את הרטוריקה הזו כמעט בכל שיח שנאה, כמו למשל הדגשת הסביבה הגיאוגרפית המקורית של קבוצות חברתיות בסוגיות של מהגרים מול ותיקים. שיח זה עלול להוביל להצדקת התנהגות זדונית ואליםות כלפי "אחרים",¹² כשלעיתים ה'האחרה' יכולה אף להופיע כדה-הומניזציה.¹³ בעוד המדיה המסורתית המפוקחת על ידי המדינה מגבילה את היכולת להתבטא ברטוריקה של "אנחנו-הם", הרשתות החברתיות מאפשרות פריחה של רטוריקה לעומתית. על ידי כך הפך האינטרנט למרחב

חיוני ליצירה ולהפצה של מסרים אלו, תוך הפיכתם של אנשים רגילים למכונות תעמולה המפיצות מידע שגוי, חרדה ושנאה.¹⁴

אפשר היה להתעלם מההשלכות השליליות של השיח ברשת, אילו נותרה הרשת שסתום לפריקת לחצים ול"שחרור קיטור". אולם חלק מהחשש נובע מהעובדה שיש קשר הדוק בין אופן פעולתו של האדם במרחב הווירטואלי לבין אופן פעולתו במרחב הפיזי. תהליך החיברות (socialization) שנעשה באינטרנט אינו נשאר ברשת בהכרח, אלא זולג בהדרגה לעולם הפיזי. כך, התנהגות בלתי מזיקה יחסית כמו בריונות רשת מועתקת מהעולם הווירטואלי אל העולם הפיזי. בריונות רשת עשויה להביא לכך שאנשים ללא היסטוריה של אלימות עשויים להפוך בהדרגה לפעילים בארגונים קיצוניים, ובהם ארגונים גזעניים, אלימים ואף ארגוני טרור.¹⁵

אחת הדוגמאות לתופעה זו מומחשת בצמיחתה של תנועת 'אינסל' (Incel) – ראשי תיבות באנגלית של "רווקים שלא מרצון" (Involuntary Celibates). זוהי קהילה פעילה בעיקר ברשתות החברתיות ומורכבת מגברים המתוסכלים מכך שאינם מקיימים קשרים מיניים ומטילים את האשמה על נשים. הכינויים הנפוצים בתקשורת בין חברי הקבוצה ל"אויביהם" הם "צ'אדים" עבור גברים נאים שמקיימים יחסי מין ו"סטייסיות" עבור נשים נאות שמקיימות יחסי מין, כאשר "נורמים" הם כל מי שלא משתייכים לקהילת אינסל.

הקהילה, שהחלה כקבוצה אינטרנטית לשיתוף חוויות של אנשים שהתקשו למצוא זוגיות, התחילה לשנות את אופייה בהדרגה, לא מעט בשל "אומני פיתוי" שהשתמשו בפלטפורמה זו כדי לשווק לגברים המתוסכלים טכניקות לפיתוי נשים. לאחר שהחברים בקבוצה גילו שהם עדיין אינם מצליחים לפתות נשים, הזעם שלהם גבר. בהדרגה נעשו התכנים באתר מלאי שנאה והסתה לאלימות כלפי נשים.¹⁶ דיוויד פורטלה, עיתונאי שחקר את תנועת אינסל הסביר ש"התנועה לוקחת את המרירות והעצבות שאנחנו חשים לפעמים כשאנחנו ניצבים מול תסכולים מיניים ורומנטיים, והופכת את הייאוש הזה למצב של קיימות. במקום לעודד אותם להתרחק מהאכזבות שלהם, תת-התרבות של אינסל מעודדת גברים צעירים לשקוע בתוך המרירות שלהם".¹⁷

ההשפעה המחרידה של הקהילה האינטרנטית התפרסמה באפריל 2018, לאחר שצעיר קנדי בשם אלק מיניסיאן דרס עשרות אנשים בטורונטו, מתוכם עשרה נהרגו ו-14 אנשים נפצעו. זמן קצר לפני שפתח במסע ההרג פרסם מיניסיאן פוסט בפייסבוק שבו הוא מביע תמיכה בתנועת אינסל: "טוראי (מגויס) מיניסיאן חי"ר 00010, מבקש לדבר עם סמל 4chan בבקשה", נכתב בפוסט. "התקוממות האינסל כבר החלה! אנחנו נפיל את כל הצ'אדים והסטייסים! הללו את הג'נטלמן העליון אליוט רודג'ר!"¹⁸

לאחר הפיגוע החלו חוקרים להשוות את ההקצנה שעוברים גברים צעירים ומתוסכלים הפועלים בפורומים של אינסל להקצנה של מוסלמים צעירים שמתגייסים 'למדינה

האיסלאמית' (דאע"ש). "כיום האינסולים יכולים להתאחד ברשת ולמצוא אחרים שיחזקו את הטענות שלהם ויעודדו אותם לפעול", נכתב. "קשה יותר למצוא דייטים כשאתה מבלה את רוב היום בהתמרמרות ברשת, ורצח נעשה קל יותר כשמישהו לוחש לך כל כמה דקות על כך שמה שהם יקבלו – מגיע להם. הקהילות האלה הופכות, כמו 'המדינה האסלאמית', לכלים למחיקת מצפון, שבהם הלוזרים הבודדים עוברים דסנסיטיזציה".¹⁹

הרשתות החברתיות והג'האד העולמי

בשנים האחרונות פורסמו עשרות מחקרים המצביעים על אופן השימוש של ארגוני טרור כמו 'המדינה האסלאמית' ברשתות חברתיות לצורך גיוס פעילים. הממצא הבולט העולה ממחקרים אלה הוא שחלק ניכר מההקצנה מתחולל בקרב אנשים שעיקר המגע שלהם עם האידיאולוגיה הקיצונית התקיים דרך המחשב, ולא באמצעות מפגש פיזי כלשהו. במילים אחרות, מדובר באנשים שעברו הקצנה באמצעות האינטרנט. בכך למשל התאפיין חוסיין עוסמאן, האזרח הבריטי שהיה אחד מהאחראים לפיגוע בלונדון ב־2005; גם קולין לה רוז, האזרחית האמריקאית שניסתה להתנקש באומן שצייר קריקטורות של הנביא מוחמד²⁰ וכן אזרחי גרמניה מתכנני הפיגוע ברכבת במדינה ביולי 2006 – כולם העידו על כך שתהליך ההקצנה שלהם התרחש באמצעות חשיפה לתכנים באינטרנט.²¹

המחקרים העוסקים בסוגיית ההקצנה ברשת שמניעה אנשים להצטרף לתנועות ג'האד קיצוניות מדגישים את העובדה שמדובר באנשים נורמטיביים. לעיתים קרובות אנשים שעברו הקצנה הם בעלי השכלה, עבודה ומשפחה ונראים מעורים בקהילה. בה בעת נמצא שיש נטייה לאלימות בקרב אנשים צעירים, ובמיוחד בני מיעוטים אתניים שברוב המקרים הם דור שני או שלישי להגירה. הספרות המקצועית בהקשר זה מצביעה על שני גורמים עיקריים המגבירים את הסיכוי לנטייה לאלימות: אי־שוויון כלכלי־חברתי ומשבר זהות.

מבחינה כלכלית, האסלאם הקיצוני הוא תוצר של מלחמה מעמדית שהתקיימה גם במדינות מערביות עוד מראשית ימיו. בספרו 'הגלובליזציה של הג'האד' מסביר מוחמד כאתיב כי "מהגרים צפון אפריקאים חשו לכודים במעמדות הנמוכים של החברה הצרפתית. הם חשו שהם מחוץ למיינסטרים ושמנעו מהם הזדמנויות. תחושה זו ותנאי העוני שבהם חיו היוו חומר בערה שהצית את התיעוב שהם חשו כלפי החברה הצרפתית וסמלי העושר שלה. הקיצונים הצליחו לרתום את הכעס הזה כדי ליצור קונפליקט בין מוסלמים לבין 'כופרים'".²²

קיימים מספר מודלים העוסקים במעבר של אדם לאידיאולוגיה המצדיקה טרור. למשל, המודל של ברוס כולל ארבעה שלבים: הראשון מכונה **it's not right** – בשלב

זה האדם סבור כי מצב דברים מסוים אינו ראוי. השלב השני מכונה **it's not fair** ובו האדם משווה את מצבו למצבים רצויים יותר של אחרים, ומכריע כי אי-השוויון הזה איננו לגיטימי או מוצדק; תחושה זו מביאה לשלב השלישי **it's your fault** – בשלב זה קבוצה חיצונית מוצבת כאחראית למצב (לעיתים זו תהיה קבוצת "האחרים"). בהדרגה היא הופכת "אשמה", ובה בעת עוברת תהליך של דה-הומניזציה. בשלב הרביעי **You're Evil** אנשים מייצרים סטראוטיפים שליליים של הקבוצה החיצונית ומיישמים את הסטראוטיפים על כל חברי הקבוצה. האלימות נעשית לגיטימית מאחר שהיא מכוונת לקבוצת הרשע האחראית לכל חוסר הצדק.²³

בזיקה לכך, הרטוריקה הג'האדיסטית מנצלת את התסכול הפסיכולוגי שחשים אנשים הנמצאים במצוקה כלכלית או חברתית, ומגבירה את תחושת חוסר הצדק שלהם על ידי שימוש בדימויים ובסמלים שעוסקים במסר הכללי של 'מלחמת קודש' נגד דיכוי מעמדי רב-שנים של מוסלמים.²⁴ האזרחית האמריקאית קולין לה רוז, למשל, שהייתה פעילה באתרי ג'האד בכינוי 'ג'האד ג'יין', תיארה את תהליך ההקצנה שלה וציינה כי הסרטונים של פלסטינים הרוגים בידי הצבא הישראלי והעיראקים שנהרגו על ידי הצבא האמריקאי הם שהניעו אותו. לדבריה, במשך זמן רב היא הייתה מתוסכלת מהאדישות של קרוביה לחוסר הצדק, עד שנדחפה "לפעול בעצמה". צעירים, בדומה לקולין לה רוז, מוצאים בג'האד מטרה "צודקת", ולאורך זמן נמשכים יותר ויותר לתנועות ולארגונים קיצוניים כמו 'אל-קאעדה' ו'המדינה האסלאמית'.²⁵

מאפיין נוסף שעשוי להוביל צעירים לנתיב של אסלאם קיצוני הוא משבר זהות בקרב אנשים שחשים חוסר שייכות.²⁶ למשל, מחקר שנערך בקרב חשודים בחברות בארגון אל-קאעדה בצרפת מצא כי אף על פי שהם לא גדלו במשפחות אדוקות מבחינה דתית, הם פנו בבגרותם לאסלאם כמקור לזהות ולהערכה עצמית, לאחר שנדחו על ידי החברה הצרפתית.²⁷ נוסף על כך, חלק גדול מן הצעירים הקיצונים מונעים מהרצון להיות "גיבורי-על" הקמים ומתנקמים באויביהם, אחרים מוקסמים מהרעיון הכרוך בהשתייכות לאחוה של "גיבורים" כאלה, המניעים נקמה מטעם האומה האסלאמית; חלק אחר מונע על ידי הרצון להתפרסם (פשיעה או רציחות פליליות "שגרתיות" לרוב אינן מושכות תשומת לב תקשורתית, אולם טרור זוכה לסיקור רחב). מעניין להיווכח כי צעירים אלה נוטים לשמור על קשר מועט (אם בכלל) עם הקהילה המוסלמית הרחבה. למעשה, חלקם ניתקו קשרים לחלוטין עם משפחותיהם ורואים בקהילות המוסלמיות הגדולות המעוניינות באינטגרציה "בוגדות" באסלאם הטהור.²⁸

תנועות וארגונים כמו 'המדינה האסלאמית' מזהים את הפגיעות של צעירים עם קשיים מסוגים אלה כפוטנציאל לגיוס, ומקדמים את מה שמכונה 'האומה הווירטואלית' (Virtual Umma) – רעיון קהילתי שמופץ באמצעות מערך התעמולה של הארגון. ארגונים אלה פונים לצעירים שאינם מחפשים תשובות רק בדת או רק באידיאולוגיה

אלא גם בחוויות של הרפתקה, תחושה של עוצמה אישית וכן תחושת שייכות, זהות וקהילה כמנוע עיקרי לגיוס. האלימות של ארגוני טרור ג'האדיים מושכת תשומת לב מצד אנשים שחיים בשוליים החברתיים, הכלכליים והתרבותיים של קהילות, וזו מניעה אותם לפעולה בהדרגה. היות שצעירים אלה ההופכים לחברים ב'אומה הווירטואלית' אינם מסוגלים לפגוש תמיד חברים אחרים ב'אומה', הרשת משמשת עבורם "קהילה מדומיית". החברים ב'אומה הווירטואלית' מקבלים תחושה של איחוד רוחני שניזון מהשתתפותם בפולחן משותף, ללא קשר למקום שבו הם נמצאים.²⁹ המגייסים גורמים להם להרגיש נחוצים מאוד ובו בזמן מבלים את התסכול שהם חשים בנוגע לסוגיות פוליטיות, כלכליות וחברתיות, תוך כדי הבניית הזהות האסלאמיסטית כסממן הזהות החשוב ביותר בחייהם.³⁰

הביצה והתרנגולת: האם האינטרנט הוא הגורם להקצנה?

שאלה נוספת המעסיקה חוקרי רשת היא שאלת הסיבתיות: האם האינטרנט גורם להקצנה (של אנשים), או שמא מדובר באנשים שקודם עברו הקצנה בעולם הממשי ורק לאחר מכן צרכו באינטרנט תכנים שהתאימו לתפיסת עולמם המגובשת? במילים אחרות, האם הצעירים ביצעו פיגועים משום שנחשפו לתעמולה ג'האדיסטית ברשת, או שהם צרכו תעמולה ג'האדיסטית ברשת מאחר שכבר החליטו לבצע פיגועים? המקרה של רושורה צ'ונדרי, הבריטית הראשונה שהורשעה באלימות אסלאמיסטית, מרמז על כך שהתעמולה באינטרנט היא אכן הגורם המניע צעירים לפעילות מסוג זה. צ'ונדרי דקרה בשנת 2010, בהיותה סטודנטית, חבר פרלמנט לאחר שצפתה ביוטיוב בסרטונים של איש הדת המוסלמי אנוואר אל-אולאקי. תיאוריות של הקצנה מתארות את צ'ונדרי כ"זאב בודד" טהור – תוצאה של אינדוקטרינציה ברשת, ללא כל קשר ישיר למסגרת דתית או לכל גורם קיצוני אחר.³¹ צ'ונדרי העידה שסרטוני היוטיוב שאנוואר אל-אולאקי העלה לרשת היו הגורם היחידי שהביא לבחירתה בנתיב זה. יש לציין כי צ'ונדרי אינה היחידה שהושפעה מאישיותו הכריזמטית של אל-אולאקי, שכן דרשותיו היו בין התכנים הג'האדיים הנצפים ביותר.³²

אף על פי כן, מרבית החוקרים העוסקים בהקצנה המובילה לפעילות טרור ספקנים בנוגע למשמעות החשיפה של הצעירים לתכנים העולים באינטרנט בתהליך זה. הגישה הספקנית גורסת כי הטענה שהאלימות מונעת על ידי גורמים קיצוניים ברשת אינה עומדת במבחן אמפירי, מאחר שרק חלק קטן מאוד מהאנשים שנחשפים לתוכני תעמולה אלה מגיעים בסופו של דבר להקצנה. יתר על כן, ייתכן שהחשיפה לתכנים קיצוניים הגבירה את העמידות של הצופים לקיצוניות ולאלימות – ההפך מכוונת המפיקים המפרסמים את התכנים הללו. לטענת חוקרים אלו, אנשים שנעשו פעילי

טרור לא גויסו ברשת אלא הושפעו מקשרים חברתיים עם גורמים אחרים בעולם הפיזי, ורק לאחר מכן הפכו לפעילים הצורכים תכנים קיצוניים ברשתות חברתיות.³³ נכון לכתובת שורות אלה, השדה המחקרי טרם הכריע בשאלה אם האינטרנט הוא הגורם לתהליך ההקצנה של צעירים. לכאורה האינטרנט מגיע לקהלים שלא ניתן היה להגיע אליהם בדרכים אחרות, אולם מנגד, מחקרים מעטים בלבד העידו על קשר ישיר בין האינטרנט לבין תהליך ההקצנה של אנשים המעורבים בפעילות טרור. לעומתם, מחקרים אחרים דווקא הצביעו על כך שהאינטרנט אינו תחליף למפגשים פנים אל פנים, אלא אך ורק מרכיב משלים לתקשורת ולמעשים בעולם הממשי.³⁴ ייתכן כי במקום להחשיב את הרשתות החברתיות כתשתית לחומר המביא להקצנה כגורם בלעדי, עדיף להחשיבן כמכשיר המעצים וממסד אלימות באמצעות העברה וחזרה של מסרים אידיאולוגיים. גם אם רוב החברים בארגוני טרור עברו הקצנה באמצעות מפגשים פיזיים עם תועמלנים, החברות בקהילה הווירטואלית מאפשרת את ביצורה של האידיאולוגיה הקיצונית.

יתר על כן, גם אם מטילים ספק בחשיבות הפצתם של תוכני הגיוס של הארגונים הקיצוניים באמצעות הרשתות החברתיות, אי־אפשר לשלול את ההשפעה של השיח המקטב, הארסי והמתסיס המציף את הרשתות החברתיות על נכונותם של אנשים לאמץ רעיונות חברתיים קיצוניים, המבוססים על שנאה ודה־הומניזציה של קבוצות וחברים בקהילה שבה הם חיים, ולמתן לגיטימציה לביצוע פעילות פוליטית אלימה נגד קבוצות ואישים אלה.

סיכום

התפתחות האינטרנט מפלטפורמת אתרים סטטית למדיום אינטראקטיבי ורב־ערוצי המקשר מיליארדי אנשים חוללה מהפכה בתקשורת הציבורית. אחד החסרונות הבלתי צפויים של תופעה זו הוא התגברות הפצתם של תכנים רוויי שנאה וגזענות במסלול עוקף צנזורה של גופי תקשורת ממסדיים. המרחב האינטרנטי האישי הפך למרחב שמעודד שיח קיצוני ולמקום מפלט לצעירים בעלי נטיות לגזענות, לשנאה ולאלימות, המוצאים בו כר נרחב להבעת עמדות שנחשבו עד לא מכבר בלתי לגיטימיות. אלה בתורן מביאות לקריאה ולעידוד אלימות ופעילות פוליטית. פעילות כזאת יכולה למצוא ביטוי בהסתה, בפעולות אלימות ובהשתתפות פעילה בארגוני טרור.

האם האינטרנט הוא אכן ה"אשם" בתהליך ההקצנה? נראה כי התשובה לכך שלילית. האינטרנט אולי ממסד תהליך זה ומאפשר את הכשרתו, אך לא קיים ממצא מכריע שתומך בטענה שהאינטרנט מחליף את הצורך לפגוש אנשים במהלך תהליך ההקצנה. עם זאת, יש לזכור כי גם תהליך האישוש, התמיכה והחיזוק של עמדות קיצוניות ואלימות הוא בעל משמעות רבה, כשהוא מקדם את מידת הנכונות של אנשים

לקחת חלק בפעילות אלימה ומונע מהם להיחשף לנקודות השפעה אחרות, שעשויות לבלום תהליך מסוג זה. תהליך אישוש זה חשוב במיוחד לאור העובדה שהאינטרנט משרת בראש ובראשונה צעירים ומשמש פלטפורמה לתהליך החיברות שלהם. בשל כך, דורות של אנשים שעברו חיברות ממותן מתחלפים בדורות צעירים יותר, שתהליך החיברות הפוליטי שלהם היה קיצוני ומתסיס.

החשש של קהילות ביטחון ברחבי העולם המערבי מפני התכנים הקיצוניים המועברים ברשתות החברתיות הביא לניסיונות עקרים לסנן את התכנים הרעילים המופצים ברשת באמצעים שונים. חוסר התוחלת באמצעים אלה עלה בנאומו של ראש המוסד לשעבר תמיר פרדו, שטען בכנס הרצליה 2017 כי "הרשתות החברתיות מביאות אותנו לאתגרים שעד היום מנהגי מדינות לא יודעים כיצד להתמודד ולמגר אותם"³⁵.

מחקרים שעסקו באמצעי נגד שמפעילות ממשלות כדי להיאבק בהקצנה ברשת מצביעים על כך שיוזמות מבוססות צנזורה או סינון תכנים אינן יעילות: הן מטפלות בתסמינים ולא בגורמים להקצנה. אנשים שעברו הקצנה יכולים להתגבר על מכשולים כאלה באמצעות 'הרשת העמוקה' (deep web), רשתות וירטואליות פרטיות (VPN), ואפילו באמצעות פלטפורמות של משחקים. תכנים חסומים מופיעים מחדש ברשת במהירות, ולענקיות הרשתות החברתיות (פייסבוק, טוויטר ועוד) יש קשיים מהותיים לסנן אותם החוצה. לאחרונה הפך שיח שנאה ברשת לסוגיה משפטית במדינות רבות, שבהן נגזרו עונשי מאסר על אנשים שהשתמשו ברשת כדי להפיץ שנאה בהתבסס על מאפיינים אישיים כמו דת, גזע ונטייה מינית. מדינות כמו בריטניה, צרפת, דנמרק והולנד מובילות את המהלך הזה כדי לנטרל חלק מהשיח הארסי ברשת,³⁶ אולם עד כה אין ראיה לכך שהכלים הללו מצליחים להפוך את השיח ברשת למזוהם פחות.

לסיכום, ארגונים קיצוניים אלימים היוו איום על הביטחון הלאומי במשך עשרות שנים, אולם בעידן המודרני המאופיין בזמינות רבה של נשק קטלני, במוביליות גלובלית ובמדיה גלובלית משופרת, פוטנציאל ההתפשטות של ארגונים קיצוניים התרחב והפך מאזורי לעולמי.³⁷ התפתחויות אלה אינן נובעות רק מזמינותם של תכנים קיצוניים, אלא גם משינויים בתפיסת הזהות הנובעים מעידן הגלובליזציה וממאפייני מהפכת המידע. בעידן ניאורליברלי המקדש את האינדיווידואליזם על חשבון לכידות קהילתית, יש לארגונים המטיפים לרעיונות קהילתיים מרחב הזדמנויות עצום למשוך אליהם פעילים, כולל ארגונים קיצוניים המטיפים לשנאה, לאליםות ולקייטוב חברתי. הפצה של מסרים קורבניים וקיצוניים אפקטיבית במיוחד כאשר היא נעשית במימונות באמצעות פלטפורמות תקשורתיות אטרקטיביות.

בתוך הפרייזמה של קונסטרוקטיביזם וביטחון לאומי, ניתן לראות שהבנה טובה יותר של טכנולוגיה, ובפרט של התנאים החברתיים שבהם היא נקלטת ומתפתחת, חיונית להבנה של איומי ביטחון במאה ה-21.

הערות

- Nick Schager, "How Islamic Terrorists Are Being Radicalized Online", *The Daily Beast*, 1
 May 25, 2017, <https://www.thedailybeast.com/how-islamic-terrorists-are-being-radicalized-online>.
- Sajda Mughal, "Radicalisation of young people through social media", Internet Matters, 2
 April 28, 2016, <https://www.internetmatters.org/hub/expert-opinion/radicalisation-of-young-people-through-social-media/>
- Cristina Archetti, "Terrorism, communication and new media: Explaining radicalization in 3
 the digital age", *Perspectives on Terrorism*, Vol. 9, 2015, pp. 49-59.
- Tony Brown, "Challenging globalization as discourse and phenomenon", *International 4
 Journal of Lifelong Education*, Vol. 18, 1999, pp. 3-17.
- Catarina Kinnvall, "Globalization and religious nationalism: Self, identity, and the search 5
 for ontological security", *Political psychology*, Vol. 25, 2004, pp. 741-767.
- Donald Matheson, "The Power of Online Politics", in: Geoff Kemp, *Politics and the Media*, 6
 Auckland University Press, 2016.
- Paul M. Leonardi and Stephen R. Barley, "What's Under Construction Here? Social Action, 7
 Materiality, and Power in Constructivist Studies of Technology and Organizing", *Academy of Management Annals*, Vol. 4, no. 1, 2010, pp. 1-51.
- Clark McCauley and Sophia Moskalkenko, "Mechanisms of Political Radicalization: Pathways 8
 toward Terrorism", *Terrorism and Political Violence*, Vol. 20, 2008, pp. 415-433.
- Royal Canadian Mounted Police, "Youth Online and at Risk: Radicalization Facilitated 9
 by the Internet", National Security Investigation Program, 2011, http://publications.gc.ca/collections/collection_2011/grc-rcmp/PS64-89-2011-eng.pdf
- ש.ס. Sajda Mughal, "Radicalisation of young people through social media", 10
- Adam Bermingham, Maura Conway, Lisa McInerney, Neil O'Hare and Alan Smeaton, 11
 "Combining Social Network Analysis and Sentiment Analysis to Explore the Potential for Online Radicalization", ASONAM 2009 – Advances in Social Networks Analysis and Mining, July 2009.
- Pete Burnap and Matthew L. Williams, "Us and Them: Identifying Cyber Hate on Twitter 12
 Across Multiple Protected Characteristics", *EPJ Data Science*, Vol. 5, 2016, p. 11.
- Daniele Conversi, "Irresponsible Radicalisation: Diasporas, Globalisation and Long-Distance 13
 Nationalism in the Digital Age", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 38, no. 9, 2012, pp. 1357-1379.
- Matti Näsi, Pekka Räsänen, Atte Oksanen, James Hawdon, Teo Keipi and Emma Holkeri, 14
 "Association between Online Harassment and Exposure to Harmful Online Content: A Cross-National Comparison between the United States and Finland", *Computers in Human Behavior*, Vol. 41, 2014, pp. 137-145.
- ש.ס. 15
- טלי קרופקיין, "מרד הבתולים: התנועה שונאת הנשים אליה השתייך הדורס מטורונטו", **הארץ**, 16
 25 באפריל, 2018, <https://www.haaretz.co.il/news/world/america/premium-1.6029384>
- חיים איסרוביץ, "אשתה בירה על כל בחורה שנהרגה: הסיבה המחרידה מאחורי הפיגוע בטורונטו", 17
מעריב, 1 במאי, 2018, <http://www.maariv.co.il/news/world/Article-636083>
- ש.ס. 18
- טלי קרופקיין, "מרד הבתולים: התנועה שונאת הנשים אליה השתייך הדורס מטורונטו", ש.ס. 19
- Tom Holt, Joshua D. Freilich, Steven Chermak, and Clark McCauley, "Political radicalization 20

- on the Internet: Extremist Content, Government Control, and the Power of Victim and Jihad Videos”, *Dynamics of Asymmetric Conflict*, Vol. 8, No. 2, 2015, pp. 107-120.
- Tomas Precht, “Home Grown Terrorism and Islamist Radicalisation in Europe – From Conversion to Terrorism”, Research report funded by the Danish Ministry of Justice, 2007. 21
- Ola Onikoyi Jr, “Why Radical Islam is Growing and How to Deal with It”, *London Progressive Journal*, June 4, 2013, <http://londonprogressivejournal.com/article/view/1506/why-radical-islam-is-growing-and-how-to-deal-with-it> 22
- Randy Borum, “Radicalization into violent extremism II: A review of conceptual models and empirical research,” *Journal of Strategic Security*, Vol. 4, No. 4, 2011, p. 3. 23
- Cristina Archetti, “Terrorism, communication and new media: Explaining radicalization in the digital age”, 24
- Olivier Roy, “Who Are the New Jihadis?”, *The Guardian*, April 13, 2017, <https://www.theguardian.com/news/2017/apr/13/who-are-the-new-jihadis> 25
- Magdalena Martinez, “Loss of Identity, Radicalization, and Terrorism”, Master’s Theses 26
2016, <https://repository.usfca.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1248&context=theses> 27
- Ana Swanson, “Why Young People Become Jihadists, According to a Top Expert”, *The Washington Post*, December 18, 2015, https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2015/12/18/why-young-people-become-jihadists-according-to-a-top-expert/?noredirect=on&utm_term=.6e4e7b2af974 28
- Mohammed el-Nawawy and Sahar Khamis, “The “Virtual Umma”: Collective Identities in Cyberspace”, in: *Islam Dot Com*, Palgrave Macmillan, New York, 2009, pp. 113-163. 29
- Mohammed el-Nawawy and Sahar Khamis, “Collective identity in the virtual Islamic public sphere: Contemporary discourses in two Islamic websites”, *International Communication Gazette*, Vol. 72, No. 3, 2010, pp. 229-250. 30
- Elizabeth Pearson, “The Case of Roshonara Choudhry: Implications for Theory on Online Radicalization, ISIS Women, and the Gendered Jihad”, *Policy & Internet*, Vol. 8, No. 1, 2016, pp. 5-33. 31
- Raffaello Pantucci, “A Typology of Lone Wolves: Preliminary Analysis of Lone Islamist Terrorists”, International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence, 2011, https://www.trackingterrorism.org/system/files/chatter/1302002992ICSRPaper_ATypologyofLoneWolves_Pantucci.pdf 32
- Laura Huey, “This is Not Your Mother’s Terrorism: Social Media, Online Radicalization and The Practice of Political Jamming”, *Journal of Terrorism Research*, Vol. 6, No. 2, 2015, pp. 2-16. 33
- Ines Von Behr, Anaïs Reding, Charlie Edwards and Luke Gribbon, “Radicalisation in the Digital Era”, Rand Europe, 2013. 34
- אור רביד, “ראש המוסד לשעבר: אנהנו חיים במצב כאוטי במזרח התיכון”, וואלה, 21 ביוני 2017, <http://news.walla.co.il/item/3075106>. 35
- Pete Burnap and Matthew L. Williams, “Us and Them: Identifying Cyber Hate on Twitter Us and them: identifying cyber hate on Twitter across Multiple Protected Characteristics”, *EPJ Data Science*, Vol 5, No. 11. 36
- N. J. Shallcross, “Social Media and Information Operations in the 21st Century”, *Journal of Information Warfare*, Vol. 16, 2017, pp. 1-12. 37